

54

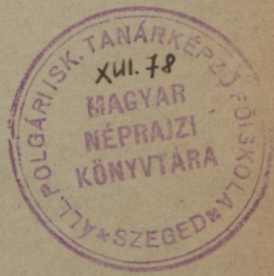
A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG KÖNYVTÁRA.
IV. (TÁRSADALOM- ÉS NÉPRAJZI) SZAKOSZTÁLY KÖZLEMÉNYEI. 21. SZÁM.

A MAGYAR LÉLEK ALAPVONÁSAI NÉPI KULTÚRÁNKBAN

IRTA :

ORTUTAY GYULA

Mint előadás hangzott el a Szegedi Fiatalok Művészeti
Kollégiumának 1933. január 29.-i vitaestjén.

SZEGED, 1933.
SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

XB 189268

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001014995

A MAGYAR LÉLEK ALAPVONÁSAI NÉPI KULTÚRÁNKBAN¹

IRTA :

ORTUTAY GYULA

¹ Mint előadás hangzott el a Szegedi Fiatalok Művészeti
Kollégiumának 1933. január 29.-i vitaestjén.

SZEGED, 1933.

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

ADATOK A SZEGEDI KÖNYVTÁR ÉRTÉKESÍTÉSÉNEK
A SZEGEDI KÖNYVTÁR ÉRTÉKESÍTÉSÉNEK
A SZEGEDI KÖNYVTÁR ÉRTÉKESÍTÉSÉNEK

A MAGYAR ÉRTÉK ALAPJAVASZAT MAGYAR ÉRTÉK ALAPJAVASZAT

ADATOK A SZEGEDI KÖNYVTÁR ÉRTÉKESÍTÉSÉNEK

Kockázatos vállalkozás, ha még oly ingerlő is, a magyar léleknek sokrétű s oly kevésbé vizsgált kérdéséhez nyúlni. A szándék könnyen félreérthető: a magyar paraszt-léleknek nem a teljes és részleteiben megvilágított karakterológiáját kísérli felépíteni ez a tanulmány, hanem ennek a léleknek alapvető és általános: állandó érvénnyel ható jegyeit kutatja. Tehát a következő kritikai megjegyzéseknek is ez a célkitűzés adja meg az igazság-értékét: a vizsgálódásnak ez a szempontja hiányzott eddig.

A magyar lélek, a magyar paraszt-lélek kérdése bár többször és több formában fölvetődött ugyan, de eddig még nem talált módszeres földolgozóra, s aki a magyar paraszt-lélek irodalmát keresi, csak ötletszerű vázlatokkal találkozhatnak. E tanulmányok, viták a sok lehetséges, a népi kultúra anyagában rejlő gazdag szempontot elhanyagolva igaztalanul egy-egy szempontot részesítenek előnybe. Így például Németh Lászlónak sokszor veszélyesen szellemes tanulmányai közül kettő is foglalkozik a magyar lélek problémáival. Egyszer a magyar tájegységek, egyszer pedig a nemrégiben még divatos magyar fajiság szemszögéből. Mondani se kell, hogy kísérlete balul ütött ki. Hogy egy jellemző példát mondjak: a „Faj és irodalom”² című tanulmányában Juhász Gyulát, aki Ady mellett a legmagyarabb és leginkább lírikus a nyugatos költők között, a fajilag színtelen, a magyarságáról semmi jellemzőt nem mondó költők közé sorolja. Másik tanulmányának³ belső ellenmondásait, téves alapvetését Bibó István mutatta ki részletesen és teljes igazsággal.⁴ A kritikai megjegyzéseken túl Bibó is igyekezett feleletet adni a kérdésre: melyek hát a magyar lélek

² Napkelet, 1928. 1. sz.

³ „Erdély lelke a legújabb irodalomban”, Társadalomtudomány, 1926. 5. sz.

⁴ „Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében”, különnyomat a Népünk és Nyelvünk-ből, Szeged, 1930.

alapvető sajátosságai? Szerinte a magyar lélek reális és romantikus. Irodalmi, történeti tényekkel igazolja elméletét. Számunkra ez az elmélet mégsem tetszik helytállónak és igaznak. Vessünk egy pillantást az irodalmi tényekre: ha a renaissance költő, Balassi líktetését, a barokk Pázmány lendületét és monumentalitását, Csokonai finom vergődését, a romantikus Széchenyi, Vörösmarty tépelődő, örületbe hajló izzását, Aranyinak kesernyés, mélyberegő fájdalomát és Ady sokfajta lázát *egy-képen* reálisnak és romantikusnak nevezem, valójában semmit sem mondtam vagy e költőkről és a magyar lélekről, vagy a *reális* és *romantikus* fogalmakról. Hogy csak a romantikus fogalmánál maradjunk: ez esetben az irodalomelméletben, pszichológiában használatos fogalmat a lehetőségig megtágítottuk, helyesebben egyik alkotó elemét hangsúlyoztuk. Ezek a vizsgálódások különben sem használták azt a megszorítást, amellyel e tanulmány élni fog: kutatásaik nemcsak a magyar paraszt-lélek kérdése felé irányultak, hanem az egyetemes magyar lélek problémája felé. E tanulmány azonban csupán a magyar *paraszt-lélek* alkatát kutatja, bárha azzal a tudattal, hogy a magyar paraszt-lélek ismerete bő tanulsággal szolgál az egyetemes magyar lélek kutatójának is.

Ha tehát a magyar néprajzhoz fordulunk, hogy kérdéseinkre választ adjon, egy másik nehézséggel találjuk szembe magunkat. A magyar néprajzi irodalom eddigi története elárulja, hogy tudósaink javarésze — most nem tartozik ránk, hogy szándékos aszkézis (pl. Katona Lajos), a lelki strukturájuk természete, vagy pedig a kor tudományos szemlélete következtében — csak a pozitívista módszerével végezték kutatásaikat. Nekik köszönhetjük azt az eléggé nem értékelhető anyagot, amelyet a Magyar Népk. Gyűjt. köteteiben, a Nyelvőr, az Ethnographia évfolyamaiban összehalmozta. Az anyag- és adatközlések e tipikusan pozitívista munkája mellett folklorisztáink a mese-, ballada-típusok vándorlásával, variánsok összevetésével foglalkoztak s e tárgytörténeti vizsgálódások szintén csak a pozitívista tény megállapításai voltak, s nem is igyekeztek megmutatni az anyagban rejlő, alkotó szellemet, lélekformát. A másik s szintén érdemes eredményeket hozó munkaterület, a tárgyi néprajz is megelégedett a leírással, a tények lehető pontos bemutatásával.

Ha mégis akad kivétel, azt sem használhatjuk, mint tudományos alapvetést vagy anyagbeli (pl. kis, részlet munkák, „jellemképek“), vagy módszertani hiányai miatt. Ilyen pl. a leg-

merevebben csak materialista szemmel néző munkája Herman Ottónak.⁵ Erdélyinek 1847-es tanulmánya⁶ meghaladott, bár szépen szóló írás a magyar lélekről. Nem segítik elő munkánkat Vikár Bélának megtévesztő, zavaros fejtegetései sem. Eből a szempontból tekintve Róheimnak gazdag anyagú tanulmányait sem használhatjuk: őt az eredet s nem az alkat kérdése foglalkoztatja; orthodox freudista álláspontja nem alkalmas arra, hogy a sokszor igaz lélektani észrevételei mellett egyéb: szociális, történeti komponensek jogosultságát is elismerje. Bartók és Kodály zenei, elméleti művei már a magyar lélek zenében kifejeződő sajátosságairól szólnak a zene nehezebben megközelíthető formanyelvén — ma is keveseknek. Csak újabb néprajzi irodalmunk mutat fel pár olyan írást, amely az anyagn túl a lélekkel is foglalkozik. Ha még a részleteket munkálják is e tanulmányok, figyelemreméltók, gondolatébresztők; így Györffy Istvánnak a Kúnsággal, Kiss Lajosnak a hódmezővásárhelyi, Bálint Sándornak a szegedi paraszt-lélekkel foglalkozó írásai.⁷

Csupán egy olyan tanulmányt mutathatunk fel újabb néprajzi irodalmunkból, amely a magyar parasztság egészének lelki rajzát akarja adni s ez Solymossy Sándornak „A magyar lélek” c. előadása. Előadása rendszeres összefoglalása, sokoldalú megvilágítása annak, amit a tudományos közvélemény eddig a magyar paraszt-lélekről gondolt. Tanulmányunk kiindulására gondolva nem lehet kétséges, hogy eredményei nem azok, melyeket itt keresünk. A magyar paraszt lélek-formának alapvető, a tájegységek differenciáin fölülemelkedő, egyértelmű vonásait kutatja ez a tanulmány. Amíg ezeket az alapvonásokat kellőképpen nem tisztáztuk, addig a magyar lélekről — ez alatt ezután mindig a magyar paraszt-lélek értendő — való tudásunk teli lesz heterogénnek látszó jellemvonások felsorakoztatásával, melyeknek valódi, vagy látszólagos ellenmondásai feloldhatatlanok. Mert kételkednünk kell abban, hogy a magyar lélek olyan értelemben *lovagias* például, mint ahogy az európai ember gondolkodásában ez a fogalom kialakult. Nagyön is ellentmondó példákra bukkanhatunk akár csak népköltészetünkben is (l. tréfás nóták, átok-formulák, betyárnóták), s nem kell azonnal a szegény ember életének egy sereg kevésbé lovagias fortélyára gondolni.

⁵ A magyar nép arcza és jelleme, Bpest, 1903. (Egyébként is elavult.)

⁶ Népdalok és mondák, II. 373. s kkl., Pest, 1847.

⁷ Kiss Lajos, Bálint Sándor ily természetű írásai jórészt kéziratban.

⁸ Uránia szabadelőadások, Bpest, 1920.

E ponton érkeztünk el az objektív meggondolások nélküli közvéleményhez, amely szintén kialakított egy képet a magyar lélekről. Ebben az összefüggésben nem szükségtelen kritikai vizsgálat alá venni a közfelfogás lélek-képét sem. Több árnyalatú, egymással sokszor ellentétes részletből áll ez a közfelfogás. Kialakulásában nagy szerepe volt a romantika magyarság-szemléletének. Ez a szemlélet a keletről jött, törzsökös, álmodó, visszavonások közt vergődő, dicső nemzetről énekel, s bár nagyrészt a nemesi nemzetet látja maga előtt, a magyar parasztra is szeretettel kivetíti e vonásokat. A legplasztikusabban s egyúttal a reformátor kritikájával Széchenyi szól a magyar parasztról a romantikusok közül: „A Magyar független önérzésében kerüli a munkát, s büszke vadsággal félreteresi a lelki előmenetel s csinosodás legszükségesebb eszközét napkeleti komolyságában”.⁹ Az idézetből könnyen szétválaszthatók a romantikus és reformátor Széchenyi megállapításai.

A romantikának ezt a felfogását bizonytalankodva ugyan, de átvette a következő évtizedek liberális szemlélete is. Ebben a szemléletformában azonban egyre inkább előtérbe jutnak azok a vonások, amelyek a magyar racionalitásról, józanságról szólnak. „Vaskos reális” a magyar lélek ebben a szemléletben, hogy Arany János szavait használjam. A legelterjedtebbé, legelfogadottabbá ez a felfogás vált. Lappangó axiómája például, hogy a magyar parasztban éppen e reális, racionalista életlátása miatt semmi sincs abból, amit vallásos szellemnek nevezünk. Még ma is gyakran találkozunk e véleménnyel: így Szabó Dezső materialista mithológiájának egyik alapelve ez volt, bár éppen ez a mithologikus apparátus adott alkalmat a magyar vallásos lélek egy sajátos, úgynevezett „pogány és protestáns” felfogására, amelynek veszélyes általánosításaival, hiedelmeivel gyakran találkozhattunk.

Bizonyos körülmények még csak elősegítették, hogy a magyar lélekről vallott ez egyoldalú felfogás az igazság színét öltse magára. Ha irodalmunkban szemügyre vesszük a fel-felbukkanó népies elemeket,¹⁰ megállapítható, hogy a reálisnak nevezett elemekkel találkozunk jórészt. Így Pálóczi Horváthnál, Dugonicsnál, Csokonai egy-két költeményében, a „Tempefői” Szusz-mír-jában, Mátyásinál, Kisfaludy, Vörösmarty, Czuczor népies

⁹ Világ, 46. o.

¹⁰ A magyar szellemiség u. n. népies mozgalmainak is a magyar lélek alapvonásainak sajátos alkata adja meg a mélyebb szellemtörténeti ösztönző-okait. A kapcsolat ilyen vizsgálata még hiányzik.

verseiben, a „Csongor és Tündé“-ben, Petőfinél. Azonban az irodalom tanuságtétele sem ilyen egybehangzó: az Arany balladák sűrű, izgatott hangjában, Tamási Áron „Szűzmáriás királyfi“-ának misztikus izzásában már ismeretlen, tagadott erők lüktetését érezzük. Móricz Zsigmond, Szabó Dezső parasztjaiban, Ady sok versének a mélyén ezek az irracionális erők és vágyódások jelentik éppen a legbensőbb lényegét a magyarságuknak.

A közfelfogásnak egyik újabb rétegét jelenti a magyar léleknek regionális, a tájegységek szemszögéből ítélő szemlélete. Itt elsősorban s szinte kizárólagosan azzal a felfogással kell szembeszállanunk, amelyet *erdélyi mithológiának* nevezhetünk el. Erdélynek sajátos történeti szerepe nem ismeretlen senki előtt sem. Erdély történeti, politikai hivatását a történet során a nagy erdélyi és magyar államférfiak mindig szemük előtt tartották. Nem is kell az erdélyi Bethlen Gáborra hivatkozni, a magyarországi Pázmány is így ír I. Rákóczy György-höz: „Nem kell uram a keresztyénségnek ilyen szép bástyáját mint Erdélyt pogánynak hagyni“.¹¹ Tudjuk, hogy Erdély nemcsak a kereszténységnek, hanem magyarságunknak is szép védőbástyája volt. Azonban ez a történeti szerep, a mai elszakítottság s az új erdélyi irodalomnak értékes lendülete¹² nem jogosít fel senkit sem arra, hogy ilyen alapon etnikailag is minőség-, értékbeli különbségeket vonjon az erdélyi és többi magyarországi parasztság között. Az erdélyi mithológia buzgó hívei pedig ezt tették. A fafaragástól kezdve a balladáig csak az az értékes, ami székely, vagy legalább is erdélyi. Ez a hiedelem — amely persze jó magyar szándék — csak a saját területéről vett érvekkel bizonyít, s nem akarja tudomásul venni az összehasonlítható magyar népművészet, a folklóre eredményeit; e tudományok pedig egyáltalán nem találnak *alapvető* érték, minőségkülönbségeket. Azt sem kell mondani, hogy az erdélyi paraszt szociális helyzete sem volt különb a többinél: e tekintetben egyazon ég alatt dideregtek. Senki sem állíthatja, hogy a székely, palóc, a nyíri és szegedvidéki paraszt között nem lennének individuális különbségek, de ez nem jelenti a lelkiség lényegi, értékbeli különbségét: másodlagos vonások, részletekben mutatkozó kiemelkedések, eltérések ezek, melyeket most szük-

¹¹ Magyar remekírók, 2. 330. o., Bpest, 1904., I. még: Hóman—Szekiű: Magyar történet IV. Szekiű fejtegetéseit az erdélyi gondolat kialakulásáról.

¹² Amelynek belső összefüggését a magyarországi irodalommal nemrégiben mutatta ki Tolnai Gábor: „Erdély magyar irodalmi élete“ c. munkájában. Szeged, 1933, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának kiadása.

ségképen figyelmen kívül is hagyunk. Bibó helyesen jegyzi meg említett tanulmányában, hogy a sokat emlegetett székelly furcsaság, góbéság „az általános magyar lelkiségnek egyik, számtalanszor variálódó esete”.¹³

Nem hagyható végül megemlítés nélkül a parasztság legújabb, mondhatni újromantikus szemlélete, bár e kutatás számára nem sok eredménnyel szolgál. Ez a szemléletforma még a Szabó Dezső-féle paraszt-látásból indult ki, és szociális, lelki problematikája sem sokat változott azóta. Legújabb irodalmunk tehetséges költői, írói mégis inkább mélyebb nyelvi élményekért, térákért közelednek parasztságunkhoz, s tán az a tudatalatti megérzés is vezeti őket, hogy itt a magyar történetnek olyan kollektív formájával, olyan szociális formájával találkozunk, amelyet egyebütt s ilyen organikusan alakult formában nem találhatnának meg. Újabban ezzel a szemlélettel, főleg néhány naívvul túlzó megnyilvánulásával szemben (l. a volt Előörs parasztkultusza) több, sok igazat mondó bírálat hangzott el.

Nem volt szükségtelen a magyar lélek alkatának vizsgálata előtt végig tekinteni ily módon az eddigi tudományos és közfelfogást ha csak kiragadott példákön keresztül is. Valamilyen leszámolás szükséges volt, hiszen mindenütt ezekkel a fél-, vagy nem rendszerezett igazságokkal, tévedésekkel találkozunk; szinte valóságos előelméletképpen jelentkeznek, ha a magyar lélekről esik szó. A vizsgálódás megkezdése előtt még előjáróban azt is ki kell jelenteni, hogy a tanulmányunk kutatási területét a népi kultúrának nem az egészére, bár a legérthetőbben szóló részére terjeszti ki: a folklóre anyagát, tehát a népköltés, néphiedelmek, szokások anyagát vizsgáljuk.

Ha ezt az anyagot szemügyre vesszük, első pillantásra két irányba szolgál tanulsággal. Részint magának a népi kultúrának alkatára, részint a magyar lélek egyik alapvető sajátására vet világot. Ez a népi kultúra homogén, kollektív jellegű kultúra s a benne megnyilatkozó magyar lélek is elsősorban kollektív szellemet árul el. E tétel kimondásakor vetődik fel a népköltészet jellegének, az egyéniség és közösség népi kultúrában való viszonyának kérdése. Nem kétséges, hogy az a beállítás naív és az alkotás lélektanát félreismerő volt, amely elképzelte, hogy a mezőn kapálgató lányok, legények közösen találunk ki egy-egy nótát körülbelül úgy, hogy egyikük mondja az egyik, másikuk a másik sorát. Azonban annak a felfogásnak az igaz-

¹³ i. m. 28. o.

sága sem olyan magától értetődő, amelyet Babits fogalmazott meg. Már előtte jelenti ki Schöpflin Aladár, hogy a népköltészet nem egyéb, mint a félművelt emberek költészete. Nem vitázunk Schöpflin felfogásával, hiszen egész bátran a teljesen műveletlen emberek költészetének is nevezhetné volna ily módon a népköltést az irodalmi, európai műveltség szemszögéből. Jól tudjuk, hogy ily esetekben módszertanilag az a helyes, ha immanens szempontokat veszünk figyelembe; hiszen népi kultúránkat más hagyományok, — más irodalmi, sőt más nyelvi hagyományok! — más hiedelmek, más szociális és történeti erők formálták. Babits bizonyos értelemben elfogadja Schöpflin tételét s tovább haladva kétségbevonja, hogy a népdal, mese valami kollektív jellegű alkotás jegyeit viselné magán. Mint mondja, nem hisz oly mitológiai szörnyben, mint a nép ajka. A népdal egy ember, egy költő szülötte, amelyen tán faragtak később mások, legtöbbször rontva az eredetét.¹⁴

Bármennyire tetszetősnek tűnjék is fel Babits támadása, még sem jelenti a teljes igazságot. (Ami igaz benne, azt a folklorista is rég tudja: emlékezzünk Tolnai Vilmosnak az Ethnographia-ban megjelent tanulmányára, a *nótafa, mesefa* kifejezésekre). Ha nem is vesszük figyelembe azt a közhelyszerű igazságot, hogy a nép életében „a legegényibb funkciónak is szociális formája van”,¹⁵ elég konkrét, bizonyító erejű példát találhatunk népköltésünkben. Aki egymásután több népköltési gyűjteményt átlapoz, akár erdélyit, dunántúlit, palócot, vagy Szeged-környékit, előbb vagy utóbb észre kell vennie egy sajátságos ismétlődést: azonos elemeknek, szólásformáknak ismételt előfordulását. Most ne gondoljunk itt témáknak, hangulatoknak ismétlődésére, később ezekről is érdemes lesz említést tenni. Sokkal belsőbb, sokkal

¹⁴ Babits Mihály: Gondolat és írás, 195. o., Bpest, 1922. Ugyanebből a tanulmányból („Népköltészet”) ismerem Schöpflin felfogását is.

¹⁵ Haberland Mihály: Néprajz, 21. o. Magyarul az Ember és Természet sorozat hatodik számaként jelent meg. Hogy a népi kultúrában az egyéni funkciók valóban a hagyományos, kollektív formákat keresik, arra nézve l. pl.: Meumann Ernő: Az esztetika rendszere 57. és 92. o., ahol a keleti iparművészet formáinak kötelező kollektív jellegéről ír. (Magyar kiadás: Filozófiai ktár. VI. Bpest, 1924.) Ugyanezt a tényt szögezi le Nordenskiöld a délamerikai indiánok vonalas ornamentikájáról szólva: E. Nordenskiöld: Az indiánok között, 168—169. o. (Magyar kiadás: A hat világrész sorozat X. k., Bpest, é. k.) Marót Károly pompás tanulmányában Homerosról szólva egy sokkal magasabb kultúrfokon ugyanennek az elvnek a jelentkezését mutatja ki az aoidosok és rhapsódosok költői gyakorlatában: Marót K.: Goethe görögsege, 48. o. Szeged, 1933. l. még E. v. Sydow: Die Kunst der Naturvölker und der Vorzeit. In Propyläen-Verlag zu Berlin, 1923.

inkább a stílus, a forma életéhez tartozó jelenségekről esik itt szó. Elolvassva egy paraszt-nótát különálló, saját egységnek gondolhatni, amely független akármi más nótától. Azonban az összehasonlításnál kitűnik, hogy a nóta alapvető elemei: néha a befejezés csattanója, jelzős szerkezetek, hasonlatok, kezdőképek, a strófaszervezet fordulói, vagy az egész versszerkesztés formai alapgondolata előbukkan több más árnyalatú, más témájú versben is.¹⁶ Ezeket az állandóan ismétlődő alap-elemeket nevezik a folklóre-ban formuláknak. E formulajelenségeket valamiképp Erdélyi János is észrevette, legalább is ezt árulja el említett értekezésének egynémely helye.¹⁷ Rendszeresen Valeska Klein, német egyetemi hallgatónő foglalkozott a magyar formulajelenségekkel.¹⁸ Értekezésének adatai, összevetései értékesek, használhatók, következtetései, összefoglalásai azonban nagyrészt általánosságba veszőek, semmitmondók: nem látja a kezében lévő anyag nagy jelentőségét. Pedig csak a formulajelenségek adnak feleletet a kérdésre: van-e kollektív jellege a magyar népköltésnek, s a magyar lélek kollektív formákon át nyilatkozik-e meg elsőbbsen is? Ezekben a formulákban¹⁹ — s ugyancsak vizsgálni kellene a népmesék oldottabb, prózai szövegében előforduló formulás-jelenségeket is — találjuk meg a népköltésnek kötelező, kollektív stílusát. Az egyéni ötletek, érzések egy kollektív, meghatározó elv, egységes stílus elve szerint fejeződnek ki. Ezek a formulák megjelennek a balladák sötét szőttesében, az inceselkedő, szerelmes nótákban, a tánckurjantások szólamaiban, a mesék jelentős fordulójánál. Valóban egy állandó, élő csontvázhoz hasonlítható ez a formula-szerkezet, amely a közösségi stílus törvényeivel determinálja a nóta szövegszerkezetét, stílusát, sőt tartalmi elemeit is. Így azután könnyen belátható, hogy Babits igazsága féligazság s az a meg-

¹⁶ Valeska Klein idézendő tanulmányának adatain túl frappáns példát nyújt egy minapában megjelent népköltési gyűjtemény egyik nótája:

Jaj de szélös, jaj de hosszú ez az út,
A mölyikre barna legény elindult.
Barna legény térj vissza a régi utadra,
Gondójj rá a szombatesti szavadra... stb.

(Bálint S.: Szeged népe I. 31. o. Szeged, 1933.) Itt a közönséges formula hatáson túl az a tanulságos, hogy epikus formula alakít, irányít egy lírikus verset.

¹⁷ i. k. 408., 416., 417., stb. oldalak.

¹⁸ V. Klein: Állandósult elemek a magyar népdal szövegekben. Szeged, 1931.

¹⁹ Itt jegyezzük meg, hogy nem lenne hálátlan feladat pl. Czuczor és Petőfi népdalaiban vizsgálni a népköltés formuláinak alakító hatását.

állapítása sem pontos, hogy a népdalt faragás közben rontják. (Ezen a jelentéktelenebb részlet-okon kívül egyéb okai is vannak a népdal romlásnak, amelyekkel itt nem foglalkozhatunk.) Ellenben nagyon is jó példákat tudunk arra, amint Lajtha és Molnár említik a Nyugat egyik vita estjén,²⁰ hogy mūdalog, műnépdalogok miképen formálódnak át a nép ajkán — ama mīthologikus ajkon! — valódi népdallá.²¹ A kötelező: szövegbéli, zenei formulák ereje morzsolja le a nem népi, hamis elemeket a dal, a dallam testéről. Mert ahogy szövegbéli, ugyanúgy zenei formulákról is joggal beszélhetni. Elegendő e részben hivatkozni Bartók, Kodály nagyjelentőségű munkásságára. Bartók alapította meg a „Magyar népdal“ (Bpest, 1924) című munkájában a magyar parasztzene típusait. E dallamtípusok normatív, stílusalkotó ereje ugyanoly jelentőségű, mint a szövegformuláké.

A két elsődleges jelentőségű, formai komponensen túl még rámutathatunk egy harmadik, tartalmi komponensre is. Hálás feladat lenne fejtegetni a népköltés szimbólum-rendszerének kollektív érvény-jellegét. Ennek a kérdésnek a fejtegetése azonban sokkal több problémát állít elénk, és nagyon is messze vezetne, úgyhogy elegendő csak utalni rá. A másik és világosabban szemügyre vehető tartalmi elem: a téma, a történet. A balladák, betyárnóták, mesék, tehát az epikumok témáinak rokonsága az egész magyar folklóre területen nagyobbára ismeretes. Tudjuk már, hogy nem egyedülvalók a székely népballadák, mesék, hanem egyebütt is s nem kevésbé szépen megtalálhatók az Alföldön, Dunántúlon — mindenütt.²² De az epikus témákon túl a sokkalta egyénibb lírikus dalokban, a legtöbbször pillanatnyi helyzetekből fakadó tréfás nótákban is találhatunk — nem egyszer épp a formulák alakító hatásának következtében — témabeli, ötletbeli azonosságot.

Ez azonban nem jelenti (hisz az ellenkező véglet ugyanolyan téves), hogy az epikumokban, lírikus nótákban nem üti föl a fejét az egyéniség a formulák, zenei típusok mögött. Tudjuk azt is, hogy ez az egységes, normatív stílus is egyének tehet-

²⁰ I. Nyugat, 1933. jan. 1. V. ö. még Lajtha L.: Népzenei forma problémák. Muzsika I. 3. szám.

²¹ Jellemző példákat hoz fel a megítélés bizonytalanságaira Major Ervin: A népies magyar műzene és a népzene kapcsolatai, Bpest, 1930. c. munkája.

²² V. ö. a M. N. Gy. megfelelő erdélyi, dunántúli, nagyszalontai, csongrádi kötetét. Kálmány Lajos gyűjtését, Kiss Lajos hódmezővásárhelyi gyűjtését, stb.

ségéből virágozhatott ki csupán. De ezek az egyéni erők közösségi formákban olvadtak föl, kollektív tényezőkké váltak s kezdettől fogva sem akartak az egyéniségnek a mi fogalmunk szerinti hordozói lenni. Ha *egy* ember érzelmeit, lelkiállapotát, szociális helyzetét fejezi is ki a dal, vonatkozhatik *akárkire*: a közös sors, az érzelmek azonos irányulása közösségi jellegűvé formálták Valeska Klein formulagyűjteménye is elárulja, hogy a költő személye csak elvétele fordul elő (i. m. 6. o.): ha egy emberről, az *én*-ről szól is a dal, a *közösség* sorsát példázza. (Gondoljunk pl. a betyárnóták hőseire.)

Népi kulturánkban a magyar lelket összepántoló, közösségi jellegét megadó másik erő: a néphiedelem. Néphiedelmeink összehasonlító vizsgálata²³ is bizonyosságot tesz arról, amit népi kulturánk és a magyar lélek kollektív jellegéről mondtunk eddig. Ugyanazok a hiedelmek kényszerítették a hódmezővásárhelyi parasztot, a rétközi pákászt, a székely göbét például a halál ünnepélyes komolyságában a különféle babonás, mágikus aktusok végrehajtására. Ugyanúgy igyekeznek Dunántúl, mint a Nyíren elhárítani a tehénrontó boszorkányok mesterkedéseit. Az ünnepek babonás szokásai is hasonló alapvonásokat tüntetnek fel — s felsorolhatnánk még töméntelen fajtáját babonáinknak: mindig ugyanazzal az alapossággal, a hasonló védekezések, varázslások formáival találkozunk.²⁴ Most nem érdekel bennünket, hogy egyik babona esetleg tót, a másik ruthén, amaz még bolgár-török eredetű-e vagy sem. Róheim bizonyos joggal mondja tanulságos könyve zárófejezetében: „Európa népei egyáltalában nem tudják, hogy lelkileg milyen közel állnak egymáshoz”.²⁵ Ettől eltekintve most, csak annak a megállapítása volt a cél, hogy a magyar területen belül ez a rokonság igaznak vehető.

Néphiedelmeink vizsgálata vezet át a magyar lélek másik alapvető tulajdonságához, amelyet a *szemléletforma totalitá-*

²³ I. Róheim G.: Magyar néphit és népszokások, Bpest [1925] II. kiad.

²⁴ Természetesen közelről sem akarjuk tárgyalni hiedelem-világunk összefüggő rendszerét: csak kiragadott, bizonyító példák ezek a hiedelmek rokonságára, amit az Ethnographia évfolyamainak babonaközlései bizonyítanak.

²⁵ I. k. 339. o. Szépen mondja Goethe:

„Hier dacht' ich lauter Unbekannte,
Und finde leider Nach verwandte,
Es ist ein altes Buch zu blättern:
Vom Harz bis Hellas immer Vettern“.

Faust. II. 3128—31. sorok.

sának nevezhetünk. Mit értsünk ezalatt? Ethnológiailag köz-tudomású tény, hogy a primitív népek világszemléletében reális és irreális képzetek, racionálisan magyarázható és irracionális tények hite, az abszolútumok és relativumok értékvilága minden értékelő különbség nélkül, differenciálatlanul ol-vad, fonódik egybe. Egy vasdarab nagyon hamar lehet mágikus varázseszköz, s a halál sem egyéb valami hosz-szú álmornál, vagy fáradtságokkal telt veszélyes útnál. Ezt a szemléletformát nevezték prelogikus gondolkodás-nak, nevezik az azonosulás jelenségének is.²⁶ Bennün-ket most csak ez a lélekalkat, a szemléletnek e sajátos totalitása érdekel, amelyben csillagok, fák, madarak és emberek egyfor-mán mágikus s transcendens hatalmak és reális, földi valóságok is egyben.²⁷ A szemléletnek ez a zsúfolt, homogén: primitív for-mája, ez az egyneműen kozmikus látásmód jelenik meg más kultúra-formában, sokkal kevésbé gazdagon, sokkal differen-ciáltabban a magyar paraszti lélekben is. Ez a helyes kiindulási pont néphiedelmeink rendszerezésekor. Népünk hiedelemalkotó fantáziájában ugyanazok az erők működnek, ha már legyön-gülten is, mint amelyek a primitív szemlélet-módot formálták. Csak pár kiszakított példát ebből az egységes hiedelemvilágból. Gondoljunk a táltosoknak titokzatos alakjára, akiknek irracio-nális, emberfölötti hatalmak adattak rontásra és segedelemre. Vagy gondoljunk a boszorkányok, garabonciás diákok mágikus hatalmára, akik irreális módon ugyancsak reális károkat okoz-hatnak tehát rontással, szemveréssel. Egyáltalán népi hiedelem-világunk mithikus alakjai — itt a mesében előfordulókat se fe-ledjük el — mind magukon viselik az irrealitásnak, irracionali-tásnak vonásait, a legvaskosabban reális tulajdonságokkal együtt: földöntúli erők megszemélyesítői, konkretizálói ők. Szerelmi mágiáknak eljárásaiból is kiviláglik, hogy egészen triviális úton érhet el a bővülő irracionális hatásokat. Megeszi a közömbösszívű legény a mágikus pogácsát, és örökkétartó, féktelen szerelem ejti hatalmába. Az ajaki asszony (Szabolcs megye) áldozás után haza menve belefúj a gügyögő gyermeke szájába, hogy az hamarabb tudjon megszólalni.²⁸ Ebben a ba-

²⁶ E részre l. Bibó I.: A primitív ember világa, Szegedi Tud. Ktár. II., Szeged, 1927. Bibó tanulmánya elsősorban módszertani fölfogása miatt jelentős számunkra: a néplektani kutatásoknak követendő útát mutat a külföldi ethnológiai eredmények objektív átvizsgálása után.

²⁷ A mágiáról l. Marót K.: A mágia c. tanulmányát, Társadalom-tudomány, 1931.

²⁸ Saját szabolcsi gyűjtésemből.

bonában a keresztény gondolkodás mögött ott lappang a mágikus erőkből, a páralélekben való pogány hiedelem. De nem érdemes egyes babonákra hivatkozni: egész népi hiedelemvilágunkat a reális és irreális erők, a racionális és irracionális hatalmak egységbelátása jellemzi. Mágikus mithológia ez, melyben nincs meg a mi racionálisan szétválasztó, fogalmi szisztematikánk. Természetesen ez a szemléletforma, ez a hiedelemvilág éppenúgy megtalálható a protestáns, mint a katolikus, vagy a görög-katolikus parasztnál — e tekintetben felekezeti korlátok nem vonhatók. Rendszerint úgy mondják, hogy igazán csak a görög katolikusok, -keletiek, katolikusok a babonások, s a protestánsok nem. Ez a kijelentés nem igazolható.²⁹

A szemléletformának ez a totalitása azonban nemcsak hiedelmeinkben élő pogánykori, primitív örökség, mely egyre jobban fakul és veszít meggyőző erejéből. Népmeséink lélektanát is érdemes vizsgálat alá venni ebből a szempontból. A magyar népmesét — s minden valóban népi mesét — szintén ez a termékeny, fantáziamozdító, primitív látásmód irányítja. A népmese világa, amely a folklóre megállapításai szerint mithikus elemeiben régi, pogány vallási felfogásra megy vissza,³⁰ közel sem arra jó, hogy csak az unalmat űzze el, hanem a nép lelkében valóságos, a filozófusokkal szólva érvény-világ jellege van. A népmese a csoda, az irrealitás, irracionális lehetőségnek, érvényének tudatán épül. A legbeteggebb, legrühesebb gebe csak a varázsszóra vár, hogy hatalmaserejű, mindent-tudó, táltosparipává rázkódjék. A legkisebb fiú, a leggyengébb, az üldözött lesz a diadalmas, az uralkodó. Az ilyen motivumokban a csoda és az irracionális erők érvényesülésében való hit mellett még a szegény ember szociális vágyai is szublimálódnak.³¹ Hisz ismerünk mi is hatalmaskodó sárkányokat, akik megkívánják maguknak a város szűzeit. A népmesében azonban hamarosan elnyerik büntetésüket, akárhány fejük van, akármilyen fortélyosak is. Ezekben a mesékben az abszolutumok szimbólumaivá nőnek a hősök: az igazság, szépség, jóság, a tisztaság és becsü-

²⁹ I. az Ethnographia évfolyamaiban közölt babonákat: kitűnik, hogy mindenféle vallású magyar terület adott babonát elegendőt. E tekintetben — túl az egyebünnen ismert adatokon — jelentős élmény volt a tanulmányíró számára tavaly nyári gyűjtő-útja. Nyíri és rétközi kálvinisták között is sikerrel járt a babonagyűjtés: nem kevés s nem is színtelen az összegyűjtött babona-anyag.

³⁰ I. erre vonatkozóan Solymossy Sándor tanulmányait.

³¹ Erre a szociológiai szempontra hívja fel a figyelmet egy tanulmány, ha nem is módszeres kifejtéssel, de gondolatadóan: Wagner Lilla: A magyar népmese és szociológiai tanulságai. Századunk, 1928.

let hősei ők, akik a nép naiv hitében irracionális, mágikus, gonosz erők, földi, reális akadályok, relativ szempontok ellenére is győzedelmeskednek.

A szemléletformának ugyanezt a színes totalitását, gazdagságát találjuk egy másik népköltési műfajunkban: a betlehemes játékokban. A kereszténységnek nagy csodája: Istennek emberré válása, szüztől való szeplőtlen születése magában hordja a realitás és irrealitás feszítő ellentéteit. Tehát a betlehemes játék műfajában immanens módon adott ennek a szemléletformának minél teljesebben való érvényesülése. Ezekben a betlehemes játékokban is a magyar parasztnak a reálist és irreálist, a racionálist és irracionálist egységbeilátó szemlélete jelenik meg. Rökonságuk, egymással való összefüggésük a betlehemes énekeknek, egész országszerte formai, tartalmi egyezésekből nyilvánvaló. Ugyanazok a tréfák: az öreg, nagyothalló pásztor, aki az angyalok igehirdetésében, pásztortársainak örvendező serkentetéseiben mindig ugyancsak reális örömeket: gomylyát, kolbászt, pénzt vél hallani — jól érthető okokból.³² Nyíren elámulva nézi a betlehemes játékot, templomot: „Jaj, de nagy fényesség!” csapja össze a kezeit, majd hozzáteszi hamiskásan: „Miféle ócska menyország ez?”³³ — tehát a realitás nyelvére fordítja le áhítatát. Általában e betlehemes játékokat a sokszor durvaságokig menő jókedv, reális részletezés és a transzcendens, abszolút erők oltalma alatt való boldog, áhítatos örvendezés tesz sajátossá, bájoszá. Ime, mutatóba az egyik dunántúli karácsonyi énekek egy strófája:

„Pásztortársok új hírt mondok,
jertek vélem tsudát láttok
Egy szép szűz az éjtszakán
Fiatskát szült a' szénán,
ej, ej, ej, ej, ej,
hol lesz Szűz emlődben tej?”³⁴

A magyar lélek e sajátságos, totális szemléletformája mintegy előrevetett bizonyossága egyúttal annak a tételnek, hogy a magyar léleknek alapvető sajátságai közé tartozik a vallásosság is. Ez alatt a vallásosság alatt most ne gondoljunk meghatározott, tételes vallásra, katolicizmusra, vagy protestantiz-

³² Az öreg pásztor alakja egyébként pogánykori emlék torzított csökevénye, amint ezt Solymossy S.: A magyar ősvallás (Magyar Szemle. 1932. jun.) c. tanulmányában említi.

³³ Saját szabolcsi gyűjtésből.

³⁴ Magy. Népkölt. Gyűjt. VIII. 80. o.

musra. Ez a vallásosság csupán annak a szemléletformának vallásos vetülete, amelyről az imént beszéltünk. Egyszerű tényeknek, cselekvéseknek mély, szimbólikus jelentősége, vallásos értelme van. Az ilyen lelkiület pedig kiváltképpen alkalmas liturgiának teremtésére, vagy az abbavaló kollektív és áhítatos beleolvadásra. Ahol ez utóbbi nem, vagy alig lehetséges, mint például a protestánsoknál, ott nagyrészt a hiedelmek világába, merevebb etikai állásfoglalásba helyeződik át ez a vallásos szellem. A katolikusoknál azonban megvolt rá a mód és lehetőség, hogy a hívők a liturgia szimbólikus értelmű gesztusaiba, formáiba szublimálják vallásos áhítatukat. Sőt a katolikusoknál a vallás meghatározott liturgikus cselekedetein túl még itt-ott bizonyos laikus népi liturgiának a nyomait is felfedezhetjük. Itt nem azokra a balázs-járásokra, gergely-napi járásokra, pünkösdlésre, betlehemezésre gondolunk, amelyeknek célzata nagyon is reális vágyakat fejez ki az előadók részéről. Azokra a jelenségekre kell figyelmet fordítanunk itt, amelyekkel a pócsi búcsú zarándokainak, a szegedi Havi-Boldogasszony búcsúsainak áhítatában találkozunk. Ez a vallásos áhítat, amely az egyént a közösség misztikus extázisába sodorja, nem elégszik meg a szabályos, előírt liturgikus formákkal. Saját, küzködő, primitív formákban bontja ki lelkét annak az abszolútumnak az árnyékában, amelyet oly valóságosan érez.

Megvalósításra váró feladat még — a legvégső időkben! — a magyar vallásos néprajz anyagának fgyűjtése és földolgozása: vallásos (most nem babonákra gondolunk), ünnepi szokások, saját imák, énekek, imamódok, áhítat gyakorlatok, népi eredetű vallásos szekták áttanulmányozása. Ennek a munkának az elvégzése után sokkal konkrétebben állana előttünk a magyar vallásos lélek, mint e rövid vázlat keretében. Most ne térjünk ki a látóasszonyok, -emberek sok hálás anyagot adó alakjaira, minthogy ezek sajátos lelki beállítottságuknál fogva nem vonhatók e körbe, bár figyelemre méltó általános nagy hitelük, tekintélyük.

Ebben a három alapvonásban véljük föltalálni a magyar léleknek népi kulturánkból kirajzolódó állandó alkati-vázát. Szándékkal csak a legalapvetőbb vonásokat akartuk kimutatni, s ebben az összefüggésben nem nyomoztuk tovább, hogy ezekből a lelki alaptulajdonságokból milyen egyéb, másodlagos tulajdonságok következnek, s hogy ez az egységes magyar lélek milyen színekkel gyarapszik egy-egy kisebb tájegységen belül. /Ezért nem kerül sor pl. a magyar lélek sajátos formájú arisz-

tokratizmusára, biztonságára, nyers, sokszor durván reális humorérzékére, finom érzékenységre s még több ilyen tulajdonságára. E tulajdonságok nem mindig egyértelműek, megjelenési formájuk változó és vizsgálatuk csak a három alapvonás természetének tisztázása után, azokra való fölépítéssel képzelhető el.

Azt sem hisszük azonban, hogy e három alapvető lelki tulajdonság elhatárolóan egyénítette volna a magyar lelket egyéb paraszt népek lelkiségétől. Akárki joggal mondhatná, hogy a kollektivitásnak, totális szemléletformának és vallásos-beállítottságnak ez a hármass lélekalakító ereje egyebütt is formálta a paraszt-lelkiséget. Bizonyos azonban az, hogy a folklorista a magyar lélek alapképletéről szólva nem mondhat többet: egyéb tulajdonságok vizsgálata már e három alapvonás apriori feltételezésén, vagy előzetes kivizsgálásán nyugodhatik csak.

Hogy a magyar lelket mégis módunk legyen alapjellegetben elkülöníteni a többi paraszt népek lelkiségétől, hogy egyedüli, individuális karakterét megrajzolhassuk, ehhez szükség lenne a népi kultúrából meghúzott komponens mellé még a magyar parasztság történeti, szociális sorsának komponenseire is, hogy csak az elsőrangú komponenseket említsük. A magyar paraszt történeti, szociális sorsának tudományos vizsgálata azonban már nem elsősorban a folklorista feladata, aki ugyan látja, hogy a magyar történet az ő szemléletét igazoló tanulságokat nyújt.

Mert a magyar paraszti sors csak elősegítette azt a jellegzetesen fájdalmas árnyalatú, magára hagyott kollektív életformát, amely hol a realitás, vaskosság, hol a mágikus hiedelmek, abszolutumok ölébe menekülhetett csupán. Már Szent István korában, mikor még a kialakult rendi tömörülésekről valójában nem beszélhetünk, a köznép között már különbség van: előnybe részesül a vendégnép, a hospes.³⁵ Bizonyos, hogy a magyar történet folyamán a vendégnép nem egyszer érdemen felül részesült szociális előnyben a magyar paraszttal szemben. Takáts Sándor jellemzően írja a bevándorolt németsegről: „A bevándorlott németiség hamarosan kimutatta, hogy darázsnak sok, méhnek pedig kevés”.³⁶ Viszont pl. a Délvidéket magyarító, szeretett városából kirajzó szegedi civist, parasztot csak akadályok,

³⁵ Schneller Edith: A jobbágyság társadalmi helyzete a paraszt-lázadások előtt. 7. o., Pécs, 1929.

³⁶ Emlékezzünk eleinkről, 352. o. Bpest, é. n.

nehézségek fogadták.³⁷ Az a magyar paraszti sors ez, amelyről önkéntelenül is oly találóan beszél a pataki inventárium egyik mondata: „Az hálnak az örege az úré, az aprója az halászoké“.³⁸ Valóban érthető, hogy az alacsonyabb társadalmi osztály régente büntetés számba ment.³⁹ E pár sötét vonással jeleztük itt röviden a magyar lélek alakulásának történeti, szociális útját. Ennek az útnak analízise és szintézise azonban nem a folklorista feladata, aki azt hiszi, hogy az általa nyújtott kép immánens igazságát csak erősítik, élesebb megvilágításba helyezik a történet és a szociológia által nyújtott tények.

Illuziórontó, fájdalmas befejezésül nem hallgathatjuk el ennek a népi kultúrának s ebben a kultúrában megvalósult léleknek pusztulását. Ma már valóban szomorú jogunk elmondani: a félműveltség, ferde és tökéletlen műveltség jellemzi sokszor a magyar parasztot. A város, a legutóbbi történeti zúzóadások, változások, a perspektívának hirtelen és erőszakos kitágulása, a bensőség, kultúra nélküli civilizáció egyre szélesebb körben való terjedése és fölületes terjesztése az alapokai a népi kultúra halódásának. A tragikus az, hogy a magyar paraszt elől örök szociális történeti számkivetettsége elvette azt a lehetőséget, hogy szervesen, harmonikusan átvehesse, sajátjává tegye az európai kultúrát, a műveltségnek a mi értelmünkbe vett szellemét. Viszont ma már egyre jobban kisiklik lába alól a régi, primitív szemlélet gazdag, színes talaja, amely telítve volt szellemi energiákkal; s ma már egyre inkább racionálisabb, szürkébb, szegényebb lesz a szemlélete. Tehát a két értékes lehetőség (a régi szemlélet és az európai művelődés) között nem történt, nem történhetett meg az átmenet. Hogy ez a mai lélekállapot milyen nagy és szellemi életünk fejlődése szempontjából milyen végzetes jelenség, erről nem kell részletesen beszélni. Szekfü Gyula joggal írhatta a magyar parasztról: „Hogy Magyarország legtermékenyebb harmada idegen uralom évszázadai alatt is megmaradt magyarnak, az a magyar paraszt érdeme“.⁴⁰ Magyar történetünk utóbbi nagy veszteségei között ennek a magyar paraszt-léleknek sorvadása számítható a legnagyobbak közé.

³⁷ I. Tömörkény István „Telepesek“ c. novelláját: Gerendás szobából, 12. o., Bpest, 1904.

³⁸ Idézi Takáts: i. m. 208. o.

³⁹ Schneller E.: i. m. 9. o.

⁴⁰ A magyar állam életrajza, 85. o. Bpest, [1923.].

Áll. Polgári Iskolai
Tanárképző Főiskola

XVII.

Magyar néprajz.

78. sz.